

doi.org/10.34765/sp.0120.a04

KULTUROWA TOŻSAMOŚĆ POLAKÓW W PERSPEKTYWIE BEZPIECZEŃSTWA

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie poczucia bezpieczeństwa kulturowego Polaków w dobie globalizacji, która rozmywa poczucie tożsamości zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej. W związku z powyższym zarówno pojęcie „patriotyzmu”, jak i „nacjonalizmu” zostały przedefiniowane, a pytanie „kim jestem?” często budzi kontrowersje. Artykuł stanowi analizę literatury z zakresu antropologii kulturowej, bezpieczeństwa kulturowego oraz kierunków pokrewnych, będąc próbą odpowiedzi na pytanie o kulturowe aspekty tożsamości Polaków i ich współczesnych postaw patriotycznych. Artykuł koncepcyjny.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo kulturowe, tożsamość, patriotyzm, naród, etnocentryzm.

Kody JEL: Z10

Wstęp

We współczesnej rzeczywistości, w dobie otwarcia na świat, bezpieczeństwo kulturowe staje się ważkim problemem. Kultura stanowi bowiem konstytutywny czynnik narodotwórczy, dlatego ochrona dóbr kultury czy wartości

kultury niematerialnej jawi się jako działanie priorytetowe. Jak zauważa Jan Kłoczkowski (2003): „Rzeczywistymi nosicielami kultury od początku ewolucji aż do naszych czasów są narody, czyli kulturowo zjednoczone ludy świata”. Celem bezpieczeństwa kulturowego będzie zatem ochrona wartości istotnych dla tożsamości narodowej – „swobodnego przepływu wartości powszechnie uznawanych za cenne, promowanie kultury narodowej na świecie i tworzenie sprzyjających warunków do rozwoju kultury” (Hrynicki 2014, s. 194). Dziedzictwo kulturowe, a raczej pewne jego obszary, obejmuje również wartości duchowe, zjawiska historyczne i obyczajowe, stanowiące podstawy danego społeczeństwa.

W kontekście tożsamości narodowej niezwykle istotne jest przekazywanie następnym pokoleniom wartości historycznych, patriotycznych, religijnych, naukowych i artystycznych, mających znaczenie dla ciągłości rozwoju społecznego oraz tożsamości (Hrynicki 2014, s. 194). Historia uczy, że każda władza miała pomysł na sposoby ekspansji swojej kultury i wchłanianie obcych kultur (Hrynicki 2014, s. 195). Polska w swojej burzliwej historii już przechodziła okres utraty niezależności politycznej, kiedy to jedynym czynnikiem podtrzymującym świadomość narodową była kultura w różnych przejawach. W dobie zaborów uniwersytety, biblioteki, szkoły stanowiły jednostki przeciwstawiające się procesom wynarodowienia, czyli germanizacji czy rusyfikacji. Szczególnej roli nabrała literatura narodowa, mająca za zadanie wzmacnianie więzi etnicznej, wspólnoty narodowej, budowania obrazu ojczyzny ideologicznej – symbolu etnicznej tożsamości. W dobie globalizacji maleje rola tradycji oraz znikają autorytety, a nowe wzorce kulturowe oraz skuteczniejsze ich oddziaływanie powoduje, że tożsamość narodowa wśród społeczeństwa jest coraz słabsza, co wpływa na poczucie bezpieczeństwa kulturowego.

Problem badawczy poruszony w niniejszym artykule dotyczy poczucia bezpieczeństwa kulturowego Polaków w dobie globalizacji, która rozmywa poczucie tożsamości, zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej. Problem niezmiernie istotny w XXI w., kiedy odpowiedź na pytanie „kim jestem?” stało się podstawą budowania nowych postaw patriotycznych, a nacjonalizm zaczęto określać mianem ideologii pozytywnej. Kwestia tolerancji „inności” i podejścia relatywnego do „obcych” stała się jednym z głównych problemów z zakresu bezpieczeństwa kulturowego.

Artykuł stanowi analizę literatury z zakresu antropologii kulturowej, bezpieczeństwa kulturowego oraz kierunków pokrewnych, będąc próbą odpowiedzi na pytanie o kulturowe analizy tożsamości Polaków i ich współczesnych postaw patriotycznych.

Tożsamość narodowa w XXI wieku

Człowiek współczesny, żyjący w społeczeństwie globalnym i wielokulturowym, staje wobec bardzo trudnych pytań dotyczących własnej tożsamości, ustawicznego predefiniowania jej zakresu oraz integracji. Tożsamość narażona jest na ciągłe zmiany w systemie wartości, wzorów osobowych, norm moralnych i kulturowych. Zbigniew Bauman podkreśla, że „pytanie o tożsamość wyrasta z odczucia chybotliwości istnienia, jego «manipulowalności», «niedo-określenia», niepewności i nieostateczności wszelkich form, jakie przybrało. Wynika ono także z doznania, że w tych warunkach wybór jest koniecznością, a wolność jest losem człowieka. Tożsamości nie dostaje się ani w prezencje, ani z wyroku bezapelacyjnego; jest ona czymś, co się konstruuje, i co można (przynajmniej w zasadzie) konstruować na różne sposoby, i co nie zaistnieje w ogóle, jeśli się jej na któryś ze sposobów nie skonstruuje. Tożsamość jest zatem zadaniem do wykonania, i zadaniem, przed jakim nie ma ucieczki” (Bauman 1994, s. 9). W dobie globalizacji należy chronić tożsamość przez zespół norm i przepisów międzynarodowych oraz przez pielęgnowanie i rozwój już posiadanych wartości. Głównym problemem staje się zachowanie w warunkach otwarcia na świat, ochrony zasobów zbudowanych na podstawie rodzimych wartości kulturowych przed niepożądanymi wpływami (Kośmider 2014).

Problematyka tożsamości narodowej, określana przez niektórych badaczy jako tożsamość kulturowa, jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin. Łączy się z badaniami nad grupami kulturowymi, konfliktami etnicznymi czy nacjonalizmem. Wymienne używanie sformułowania „narodowy” i „kulturowy” łączy się z koncepcją narodowości w odniesieniu do kraju pochodzenia, co generowało powstanie określeń typu: kultura niemiecka, polska czy amerykańska.

Tożsamość narodowa definiowana jest jako poczucie odrębności wobec innych narodów przez różne czynniki, jak symbole narodowe, język, barwy narodowe, świadomość pochodzenia, historia narodu i świadomość narodowa, więzy krwi, stosunek do dziedzictwa narodowego, terytorium (Kornacka-Skwarna 2011). Definicja narodu wymyka się jednoznacznym próbom definiowania go.

Po pierwsze naród nie ma charakteru stałego, a świadomość narodowa zmienia się. Same narody nie są „założone”, powstały w wyniku długofalowego procesu dziejowego. Czyli naród jest dynamiczną wspólnotą powstałą w toku rozwoju historycznego.

Według Małgorzaty Budyty-Budzyńskiej „narod to dynamiczna wspólnota ludzi powstała w toku rozwoju historycznego, mająca cechy obiektywne i subiektywne, takie jak:

- „1. Własną nazwę, która została albo przyjęta przez członków wspólnoty, albo nadana przez innych,
2. Język uznawany za ojczysty,
3. Terytorium, które zamieszkuje przynajmniej część narodu, czyli ojczyzna,
4. Przekonanie o wspólnym pochodzeniu,
5. Wspólną historię,
6. Własną kulturę, w której uczestniczy i z którą się identyfikuje dana zbiorowość,
7. Własne państwo lub tendencje do stworzenia autonomicznego państwa,
8. Poczucie odrębności własnej wspólnoty od innych i przeświadczenie o własnej wartości” (Budyta-Budzyńska 2010, s. 31).

Według innej koncepcji naród stanowi wspólnotę mającą równocześnie cechy obiektywne (dostrzegane zewnątrz) i subiektywne (związane z osobistymi odczuciami). Osobno podkreślana jest nazwa narodu, która jest bardzo ważną cechą wyodrębniającą. Ma znaczenie symboliczne oraz świadomościowe i musi być akceptowana przez inne grupy.

Po drugie ważną cechą braną pod uwagę przy definiowaniu narodu jest wspólne pochodzenie. W rzeczywistości każdy naród składa się z wielu grup etnicznych podlegających w różnych momentach dziejowych procesom asymilacji. Natomiast w toku procesów historycznych to właśnie owe dzieje stanowią element łączący członków narodu.

Niektórzy badacze podkreślają, że naród jest wspólnotą, którą jednoczy język uważany za narodowy. Język jest jednym z podstawowych czynników narodotwórczych, podobnie jak ojczyzna, z którą łączy się inna definicja „narodu jako wspólnoty posiadającej własne terytorium. Członków narodu łączy z ojczyzną związek o charakterze moralnym i wartościującym. Ojczyzna narodowa, czyli demograficzna, często nie pokrywa się z ojczyzną historyczną, czyli ziemią przodków, często mityczną” (Budyta-Budzyńska 2010, s. 31).

Oprócz ojczyzny historycznej i demograficznej, badacz tematu Stanisław Ossowski (1984), wyróżnił jeszcze ojczyznę prywatną (niewielkie terytorium, do którego jednostki mają stosunek osobisty i bezpośredni) oraz ideologiczną (całe terytorium narodowe).

Najważniejsze jest przekonanie członków narodu o wspólnym pochodzeniu, niezależnie od faktów historycznych, choć wspólna historia, pamięć

o sukcesach i klęskach również jest czynnikiem tworzącym wspólnotę narodową.

Ernest Gellner twierdzi, że najważniejsza w narodzie jest wspólna kultura i wola społeczeństwa, by stać się narodem:

- dwie osoby należą do tego samego narodu, jeżeli – i tylko jeżeli – uczestniczą w tej samej kulturze, przez którą rozumieć będziemy system idei, znaków, skojarzeń, sposobów zachowywania się i porozumiewania się;
- dwie osoby należą do tego samego narodu, jeżeli – i tylko jeżeli – uważają, że należą do tego samego narodu. Inaczej mówiąc, narody są dziełem człowieka, wytworem jego przeświadczeń, lojalności i korzyści. Zbiór osób (na przykład mieszkających na danym terenie lub mówiących danym językiem) staje się narodem wtedy i tylko wtedy, gdy są one przekonane, iż z tytułu współprzynależności do owego zbioru mają wobec siebie pewne obowiązki i pewne prawa. Tym co czyni z nich naród, jest wzajemne uznanie się za swoich rodaków, a nie jakakolwiek inna wspólna cecha, która przysługuje wyłącznie im i odróżnia ich od reszty ludzi (Gellner 2009).

Można więc powiedzieć, że naród jest wspólnotą o podłożu etnicznym, gospodarczym, politycznym, społecznym i kulturowym wytworzoną w procesie dziejowym, przejawiającą się w świadomości swych członków.

Polska homogeniczność narodowa

Polacy stanowią jeden z najstarszych narodów, czyli naród kulturowy. Charakteryzuje się on tym, że wspólnota narodowa oparta jest przede wszystkim na podzielanym i przeżywanym przez jej członków wspólnym dorobku kulturowym, ukształtowanym w obrębie jednej grupy etnicznej. Cechą takiego narodu jest to, że formuje się najpierw jako wspólnota kulturowa, która łączy się z różnymi instytucjami społeczno-politycznymi.

Należy w tym momencie podkreślić, że czysto etniczna przynależność nie konstruuje patriotyzmu. Dopiero gdy wolność i godność ludzką łączy się z miłością do własnego kraju, powstaje tzw. patriotyzm konstytucyjny (Nikitorowicz 2013).

Kwestią problemową jest również poczucie przynależności narodowej. Jerzy Damrosz w badaniach dotyczących tzw. terytorium etnograficznego i poczucia przynależności do regionu proponuje dwie płaszczyzny analizy:

intersubiektywistycznej koncepcji regionu, która opiera się na poczuciu odrębności w świadomości grupowej oraz obiektywistycznej koncepcji regionu, polegającej na oparciu się na odrębności poszczególnych obiektów kulturowych. Przyjmując podobną koncepcję, jako wyznacznik narodu można uznać, że według intersubiektywistycznej koncepcji narodem staje się grupa posiadająca świadomość swej odrębności, natomiast w przypadku koncepcji subiektywistycznej przyjęć można jeden lub kilka wyznaczników owej odrębności. Mogą nimi być np.: historyczne terytorium, religia, język, strój, sztuka, które pozwalają na wyznaczenie granicy między „swoimi” a „obcymi”. Rozróżnienie to oparte jest na odmiennych kryteriach – obiektywnych i subiektywnych. Według Józefa Obrębskiego „nasza” grupa to „ekstensja jednorodności własnego otoczenia (...), w której jednostka pewna jest, że zostanie takie same warunki do której dostosowane są jej wszystkie (...) społecznie ważne wzory osobiste. Jest to najszersza sfera adekwatności kulturalnej, w której czynności społeczne jednostki natrafiają na ten sam oddźwięk, w której nie doznaje ona inhibicji kulturalnych. (...) Dla jej członka to ten krąg potencjalny lub rzeczywisty, w którym jego sposób mówienia, bycia i działania nie razi, gdzie oceniany jest pozytywnie i gdzie (...) wszystko co dzieje się w otoczeniu, jest pozbawione cech obcości i dziwaczności” (Damrosz 1988 s. 11). Proces identyfikacji łączy się z procesem komunikacji, a odkrywanie własnej tożsamości jest wynikiem z innymi, „obcymi” zespołami cech.

Według Antoniny Kłoskowskiej tożsamość narodowa to „refleksyjny stosunek podmiotu wobec samego siebie. Tożsamość narodowa zbiorowości narodowej to jej zbiorowa samowiedza, jej samookreślenie, tworzenie obrazu własnego i cała zawartość, treść samowiedzy, a nie z zewnątrz konstruowany obraz charakteru narodu” (Kłoskowska 1996, s. 99). W koncepcji Kłoskowskiej można wyróżnić dwa pojęcia odnoszące się do kultury: z jednej strony symbolicznej, czyli systemu znaczeń stanowiących obszar sztuki, wierzeń, tradycji, historii, dziedziczonych międzypokoleniowo oraz samego procesu kulturyzacji, za pomocą którego następuje dziedziczenie międzygeneracyjne (Boski 1992).

Zbigniew Bokszański podaje listę podstawowych cech tożsamości narodowej, na którą składają się:

1. Historyczne terytorium lub ojczyzna,
2. Podzielane powszechne mity pochodzenia i pamięć historyczna,
3. Wspólna kultura masowa,
4. Wspólne określone prawem uprawnienia i obowiązki wszystkich członków,
5. Wspólna gospodarka związana z terytorialną ruchliwością członków” (Bokszański 2005, s. 115).

Tożsamość etniczna i narodowa jest formą pośrednią między tożsamością indywidualną a społeczną. Pierwsza z nich wyraża się w poczuciu jedności, niezmienności i koherencji cech świadczących o niepowtarzalności osoby i jej odrębności w stosunku do innych ludzi, natomiast druga jest zmienna, zależna od momentu w życiu i ról, jakie jednostka odgrywa. Tożsamość narodowa i etniczna jest indywidualna, przypisana i niezmienna, nie zależy od przyjmowanych ról społecznych. Jej odniesienie do grupy społecznej wiąże się z ciągłością i historycznością grupy, socjalizacją i enkulturacją, nauką języka narodowego oraz kultury narodowej.

Tożsamość jako główny czynnik bezpieczeństwa kulturowego

Bezpieczeństwo kulturowe obejmuje ochronę wartości kultury symbolicznej (duchowej), istotnych dla tożsamości narodowej, jak: język, religia, zwyczaje, tradycje historyczne, literatura, filozofia, ideologia itd. Dotyczy ono także ochrony materialnych dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego, do którego należą: zabytki, pomniki narodowe, obiekty uznane za część dziedzictwa światowego, kościoły, zamki i pałace, kompleksy miejskie o starej zabudowie, dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego oraz inne obiekty o szczególnej wartości.

Poczucie bezpieczeństwa kulturowego dotyczy zarówno narodu (tożsamość narodowa), jak i jednostek (wolność tworzenia, swoboda kontaktów) oraz odnosi się do grup etnicznych i ich odrębności kulturowych a także do kultur mniejszości narodowych.

Bezpieczeństwo kulturowe definiowane jest jako „zdolność do pomnażania dotychczasowego dorobku kulturalnego oraz obrony przed niepożądanym wpływem innych kultur” (Czubaj 2016, s. 61). Obiektem bezpieczeństwa jest zarówno jednostka, jak i grupa społeczna (Czubaj 2016, s. 62). Według Waldemara Kitlera (2002) państwo powinno podejmować wszelkie próby celem ochrony dóbr kultury, a także wykorzystywać dorobek kulturalny narodu na rzecz „kształtowania pożądanego stanu w środowisku międzynarodowym oraz umacniania siły narodowej zgodnie z jej celami” (Kitler 2002, s. 339). Ogólnie bezpieczeństwo kulturowe można określić jako: „zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa narodowego w warunkach otwarcia na świat, umożliwiających rozwój

kultury przez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością” (Czaja 2008, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl> dostęp: 12.02.2020).

Każda kultura ma prawo do istnienia, funkcjonowania i rozwoju, natomiast temu ostatniemu towarzyszy lęk o pluralizm, procesy akulturacji, które niszczą kultury. We współczesnym medialnym świecie obawa o kaniibalizm kulturowy nabiera szczególnego znaczenia. Powróciły obawy i lęki o utrzymanie *status quo* kultury, strach o jej zachowanie. Tożsamość kulturowa kształtuje się w ciągu wieków i jest głęboko zakorzeniona w świadomości narodu. Nośnikiem najgłębszych wartości jest kultura wyższa, która, choć uznawana, aprobowana i preferowana, nie stanowi części całego społeczeństwa. Do szerokich mas przemawia kultura popularna i kultura masowa, generując treści łatwo przyswajalne dla przeciętnego obywatela. Środki masowe przekazu stają się znakomitym nośnikiem tych treści, wplatając tym samym kulturę narodową w kosmopolityczną strukturę kulturalną. Taka niestabilność i chwiejność struktur kulturowych stanowi przyczynę tarapatów tożsamości we współczesnym świecie. Według Zbigniewa Baumana ludzie są wyczerpani ciągłymi testami życiowymi, destabilizacją i dynamiką i ciągle szukają winowajców swoich problemów (Bauman 2004). Współcześnie wydaje się jednak, iż polska tożsamość narodowa nie jest zagrożona, biorąc pod uwagę długość istnienia i kształtowania się polskiej kultury. Mimo zagrożeń kulturą amerykańską, a wcześniej próbami wynarodowienia, Polski nie dotknęły procesy mające miejsce w krajach kolonialnych, które utraciły struktury społeczno-polityczne oraz kulturę w wyniku dominacji krajów europejskich. Wydaje się, że największe niebezpieczeństwo tkwi w chęci dominacji jednej kultury nad inną.

W świecie globalizacji niektórzy starają się na nowo zdefiniować siebie nie tylko politycznie, ale też kulturowo. Dla państw narodowych liczą się symbole: flagi, hymny, krzyże i półksiężycy. Niepokojący jest nie sam napływ obcych wzorców czy nawet wcielanie ich siłą, ale niekontrolowana dyfuzja, a co za tym idzie – internalizacja tych elementów, które nie są sprzeczne z daną tożsamością narodową. Prawdziwym wyzwaniem jest zatem zachowanie równowagi między otwarciem na świat a wewnętrznym rozwojem, ochroną rodzimych wartości, przy jednoczesnej kontroli zewnętrznych wpływów (Kośmider 2004). Procesy związane z globalizacją są potencjalnym zagrożeniem dla tożsamości kulturowej, szczególnie wtedy, gdy otwarcie się danego kraju na świat zewnętrzny jest niekontrolowane i kiedy postępuje zbyt szybko.

Patriotyzm jako wyraz tożsamości narodowej

Poczucie tożsamości narodowej ujawnia się szczególnie mocno w sytuacjach kryzysowych, gdy zagrożone jest tzw. dobro narodu, utrata niezmiennych, cennych wartości. Pozytywnym wyrazem tożsamości narodowej jest patriotyzm, natomiast negatywnym – nacjonalizm. Jan Nowak-Jeziorański zwraca uwagę, że patriotyzm jest uczuciem, a nacjonalizm światopoglądem. Patriotyzm stanowi wysoką wartość moralną, łączy się to z faktem, że miłość do ojczyzny nie wywołuje nienawiści wobec obcych, a także szanuje patriotyzm innych kultur/narodów. Nacjonalizm natomiast jest ideologią odrzucającą wszelkie zachowania etyczne (Nowak-Jeziorański 2003). Globalizacja może być postrzegana jako przyczyna osłabienia tożsamości narodowej, poczucia bezpieczeństwa i stabilności, a kosmopolityzm jako zagrożenie dla patriotyzmu i tradycji niepodległościowych.

W nawiązaniu do współczesnych przeobrażeń mapy geopolitycznej świata, bezpieczeństwo kulturowe można rozpatrywać jako utrwalanie i podtrzymywanie wartości składających się na tożsamość kulturową narodu, państwa, ale też subregionu i regionu. Treści wchodzące w skład tak rozumianego pojęcia służą umacnianiu składników decydujących o ciągłości tożsamości kulturowej integrującej naród lub społeczność kontynentu (Soroka 2005). Tak rozumiane bezpieczeństwo kulturowe jest ściśle powiązane z polityką wewnętrzną i zagraniczną państwa oraz polityką bezpieczeństwa narodowego i strategią bezpieczeństwa narodowego (Czaja 2008).

We współczesnej rzeczywistości, w dobie otwarcia na świat, bezpieczeństwo kulturowe jest ważnym problemem, bowiem kultura stanowi konstytutywny czynnik narodotwórczy, dlatego ochrona dóbr kultury i wartości kultury niematerialnej jawi się jako działanie priorytetowe. Jak zauważa Jan Kłockowski (2003): „Rzeczywistymi nosicielami kultury od początku ewolucji aż do naszych czasów są narody, czyli kulturowo zjednoczone ludy świata” (Kłockowski 2003, s. 108). Celem bezpieczeństwa kulturowego jest zatem ochrona wartości istotnych dla tożsamości narodowej jako „swobodnego przepływu wartości powszechnie uznawanych za cenne, promowanie kultury narodowej na świecie i tworzenie sprzyjających warunków do rozwoju kultury” (Hrynicki 2014, s. 194). Dziedzictwo kulturowe, a głównie wartości duchowe, zjawiska historyczne i obyczajowe, stanowią podstawy funkcjonowania społeczeństw.

Podstawę rozważań dotyczących kulturowej tożsamości Polaków stanowi odpowiedź na pytanie, jaki obecnie jest polski patriotyzm i w czym się

przejawia. Debata o patriotyzmie toczy się w mediach, sztuce, na ulicy czy stadionach. W sposób, który intryguje, ale też przeraża. Szczególnie w czasach, kiedy obok spektakularnego patriotyzmu widzimy równolegle falę rozgoryczenia, wręcz nienawiści do swoich krajów. Politycy zgrabnie wykorzystują patriotyczne uniesienia, aby osiągnąć różne, często własne, cele. Media pokazują nam masy ludzi, którzy porzucają swoje ojczyzny i uciekają przed wojną, biedą, przemocą. Nasuwa się pytanie – czy ci uchodźcy zdradzają swoją ojczyznę, czy ta ojczyzna zdradziła ich?

W XXI w. należy zadać sobie pytanie nie tylko czym jest patriotyzm, ale także kim jest patriota. I podjąć debatę, gdzie kończy się patriotyzm, a zaczyna wykluczanie. Zwłaszcza na tzw. historycznie Ziemiach Zachodnich, gdzie wielu Polaków musiało poddawać się mierzeniu ich patriotyzmu, musieli go dowodzić, gdyż był poddawany w wątpliwość.

Istotą patriotyzmu jest odwołanie się do określonych wydarzeń i idei z przeszłości bez względu na czas i okoliczności, ich utrwalanie, nadawanie wartości w kontekście teraźniejszości i przekazywania ich kolejnym pokoleniom. Patriotyzm stanowi pewnego rodzaju „bazę” dochowania wierności tradycji. Jan Szczepański (1972), definiując pojęcie tradycji, podkreśla „wzory odczuwania, myślenia i postępowania (...) grupy oceniane dodatnio lub ujemnie” (Szczepański 1972, s. 84). Podobnie podczas patriotyzmu – również zwracamy uwagę na postawy wobec tradycji i sposób przekazywania wartości. Podkreślić należy fakt, że postawa patriotyczna to nie tylko afirmacja własnej kultury, ale również, a może przede wszystkim, umiejętność nawiązania partnerskich relacji mimo posiadania innych, często sprzecznych potrzeb, wartości i odmiennego ich realizowania.

Jerzy Nikitorowicz (2016) stawia pytanie w jaki sposób w wolnej, demokratycznej Polsce, być patriotą u siebie i w Unii Europejskiej, jak być patriotą jednocześnie w Ojczyźnie prywatnej (patriotyzm lokalny), w kraju (patriotyzm obywatelski), w Europie (cywilizacyjny), jak być jednocześnie na przykład Ślązakiem, Polakiem i Europejczykiem. Nikitorowicz traktuje patriotyzm jako wielowymiarową kategorię kulturową. Traktuje go jako wartość w procesie kształtowania się tożsamości kulturowej jednostki, poczynając od tożsamości rodzinnej po transkulturową. Podkreśla, że w wielu krajach patriotyzm ma szczególną wartość, wynikającą z szacunku do własnej kultury, zauważenia jej miejsca w kontekście innych kultur.

W tym miejscu należy wspomnieć zasadę relatywizmu kulturowego, która odnosi się do postawy patriotycznej, a która oddziela patriotyzm od nacjonalizmu, kojarzonego przede wszystkim z postawą etnocentryczną. Nasz sposób

postrzegania świata i życia innych ludzi – zarówno tych, których znamy, jak i egzotycznych ludów dalekich krajów – znany świat własnej kultury stanowi dla nas podstawową płaszczyznę odniesienia w ocenie owych innych ludzi, kultur czy obyczajów. Przekonanie, że społeczeństwo, z którego wywodzi się obserwator, zajmuje centralne, „środkowe”, a więc zawsze uprzywilejowane miejsce w świecie, a inne społeczeństwa i kultury leżą na rubieżach „naszego” świata towarzyszy ludzkiej świadomości od zawsze. Wyobrażenia o „obcych” i „niełudziach” wyrastały z silnego przeświadczenia o centralnym położeniu Europy wobec całego pozostałego świata oraz przekonania o wyjątkowości własnej kultury i światopoglądu ludzi, którzy zasługują na miano najbardziej świątliwych i rozwiniętych. Konsekwencją było dążenie do kształtowania innych na swoje podobieństwo, odmawiając im prawa do decydowania o sobie i sposobie życia. Konsekwencją stała się ksenofobia (Burszta 2004).

Należy jednak podkreślić, że takie negatywne konotacje słowa „wielokulturowość” ma jej polityczny obszar. Nawet w państwie homogenicznym, jakim jest Polska, możliwość występowania wielu kultur na jednym obszarze przedstawia się jako zagrożenie. Ujęcie ideologiczne wielokulturowości to propozycja przededefiniowania sposobu widzenia różnorodności kultur ludzkich, gdyż w XXI w., w czasie funkcjonowania państw postkolonialnych oraz migracji ludności na skalę globalną, należy przededefiniować kwestię tożsamości, narodowości, etniczności. Tożsamość w społeczeństwie metropolitalnym, jak Londyn, Nowy York czy Johannesburg, staje się tygłem tożsamości. Ideologia multikulturalizmu odnosi się do swoistego pojmowania relatywizmu kulturowego, czyli równego traktowania różnych ekspresji kulturowych. Dziś teza względności kulturowej brzmi: „wszystkie kultury, zasadniczo etniczne są równe”. Kulturą narodową, wieloetniczną, staje się to co ludzie pragną by nią było. Idealny świat widziany z perspektywy multikulturalistów to konstrukt dziedzictwa kulturowego, swoista mozaika systemów wartości i akceptacja różnorodności.

Relatywizm kulturowy, tak ważny w podejściu patriotycznym, zakłada że każda kultura ma swoje własne zasady i nakazy moralne i można ją zrozumieć tylko jeśli badamy kulturę jako całość. Nie można więc umniejszać zwyczajów czy wartości kultur innych niż własna. Zwyczaje te mają znaczenie dla ludzi, którzy żyją w tej kulturze i nie można go trywializować. Nie można oceniać ludzi tylko według naszych standardów.

Zatem współczesny patriota to równocześnie współczesny i nowoczesny kosmopolita, który jest otwarty na inne kultury, akceptuje istniejące różnice kulturowe, a różnorodność świata społecznego jest dla niego wartością dodaną.

Jak podsumowuje Maria Zielińska „patriota uznaje prawo innych ludzi do odmienności i kształtowania własnego życia zgodnie z własnym kodeksem, jeżeli nie szkodzi tym innym jednostkom i grupom” (Zielińska 2016, s. 76).

Polski patriotyzm jest ściśle związany z polskimi symbolami, z narodem, ziemią, językiem. Ale należy do niego włączyć takie elementy jak: katolicyzm, ludowa religijność, etos chłopski, mieszające się z takimi czynnikami jak tradycja wolnościowa i niepodległościowa. Tolerancja i tradycja wielonarodowa powinny sprzyjać budowaniu poczucia bezpieczeństwa (Kośmider 2014). Tymczasem to, co w toku dziejów stanowiło czynnik kulturotwórczy, czyli otwarcie się na nowe wartości, staje się przyczyną strachu i frustracji obywateli. Możliwe straty z zakresu kultury duchowej, w przeciwieństwie do materialnej, są bardzo trudne do oszacowania. Dlatego ważne jest, aby patriotyzm łączył z szacunkiem dla odmienności kulturowej i relatywizmem kulturowym (Nikitorowicz 2016). „Należy zwrócić szczególną uwagę na możliwe sankcje, zagrożenie i lęk związany z niebezpieczeństwem utraty własnej tożsamości czy wynarodowienia” (Nikitorowicz 2016, s. 28), aby móc przeciwdziałać postępującej degradacji polskiej kultury. Polski patriotyzm „powinien być oparty na odpowiedzialności za wspólnotę, niewykluczający nikogo, krytyczny wobec historii i jednocześnie zachowujący szacunek do dziedzictwa przodków” (Nikitorowicz 2013, s. 32). Tylko takie stanowisko uchroni Polaków przed kryzysem tożsamościowym, kryzysem kultury i kryzysem patriotyzmu spowodowanym procesem globalizacji.

Podsumowanie

Bolesław Prus, pisarz działający i tworzący w trudnych czasach utraty polskiej państwowości, poruszył już kwestię patriotyzmu w kontekście Polski: „Prawdziwy patriotyzm nie tylko polega na tym, ażeby kochać jakąś idealną ojczyznę, ale – ażeby kochać, badać i pracować dla realnych składników tej ojczyzny, którymi są: ziemia, społeczeństwo, ludzie i wszelkie ich bogactwa. Prawdziwy patriota ojczyźnie swojej powinien życzyć nie tylko tego, ażeby była szczęśliwa, lecz i tego, ażeby była użyteczna dla cywilizacji i ażeby – ciągle, we wszystkich kierunkach życia i pracy, posuwała się na przód. (...) No, a chyba zbyt wiele byłoby przypominać, że istotny patriotyzm wcale nie potrzebuje walk ani wewnętrznych, między stronnictwami, ani zewnętrznych, z obcymi narodami. Nienawiści wewnętrzne z powodów religijnych, politycznych czy ekonomicznych, są niby gangrena, w ludzkim ciele i albo muszą być uleczone,

albo – doprowadzą do śmierci. Nienawiść zaś do innych ludów, jakkolwiek ją nazwiemy: szowinizmem, hakatyzmem czy nacjonalizmem, nie jest objawem zdrowego patriotyzmu, lecz – egoizmu, który musi budzić niechęć zarówno dla jednostek, jak i dla społeczeństw nim dotkniętych” (Prus 1905). Promowanie pewnych grup w kontekście historii, sprzedaż koszulek i spory o kolory barw narodowych nie budują ani tożsamości narodowej i patriotyzmu, ani nie przyczyniają się do zmniejszenia poczucia zagrożenia ze strony obcych kultur.

W społeczeństwach wielokulturowych jednym z głównych problemów jest problem godzenia wielu ojczyzn, budowania na nowo tożsamości kulturowej, a wręcz transkulturowej, nie zatracając jednocześnie własnych indywidualnych wartości. Polska jako państwo homogeniczne nie powinna mieć problemów z akceptacją odmienności kulturowej, niestety dzieje się zupełnie odwrotnie. Polityka Unii Europejskiej nie wykazuje tendencji ujednolicania kultur przynależnych do niej krajów, wręcz przeciwnie, jednak wobec niejasnych wskaźników zagrożenia bezpieczeństwa kulturowego, każde działanie, patrz: każdy obcy kulturowo czynnik, może jawić się jako poważne zagrożenie i przyczynić się do pogłębienia zachowań lękotwórczych czy fobii. Z drugiej strony dbanie o umacnianie tożsamości narodowej powinno stanowić nieodłączny element polityki państwowej.

Bibliografia

- Bauman Z. (1994), *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa.
- Bauman Z. (2004), *O tarapatach tożsamości w ciasnym świecie*, (w:) Kalaga W. (red.), *Dylematy wielokulturowości*, Universitas, Kraków.
- Bokszański Z. (2005), *Tożsamości zbiorowe*, PWN, Warszawa.
- Boski P. (1992), *O byciu Polakiem w ojczyźnie i zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, (w:) Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H. (red.), *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- Budyta-Budzyńska M. (2010), *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, PWN, Warszawa.
- Burszta W. (2004), *Różnorodność i tożsamość*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Czaja J. (2008), *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, PWN, Kraków.
- Czubaj A. (2016), *Miejsce jednostki we współczesnym pojmowaniu bezpieczeństwa*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności”, nr 1.

- Damrosz J. (1988), *Symbolika regionu jako wyznacznik odrębności*, (w:) Simmonides D. (red.), *Symbolika regionów. Studia etnograficzno-folklorystyczne*, Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Gellner E. (2009), *Narody i nacjonalizm*, Difin, Warszawa.
- Hrynicki W. (2014), *Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego oraz jego zagrożenia w Europie*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, nr 16.
- Jemiolo T. (2001), *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, (w:) *Kultura narodowa w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyt Problematyczny TWO”, nr 3.
- Kitler W. (2002), *Obrona narodowa III RP*, AON, Warszawa.
- Kłoczkowski J. (2003), *Patriotyzm polski w długim trwaniu*, (w:) *Patriotyzm wczoraj i dziś. Seminarium PAU 2002*, PAU, Kraków.
- Kłoskowska A. (1996), *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa.
- Kornacka-Skwarna E. (2011), *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, (w:) *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, z. XX.
- Kośmider T. (2014), *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa państwa polskiego – wyzwania i zagrożenia*, „Rozprawy Społeczne”, nr 1.
- Malak K. (2017), *Typologia bezpieczeństwa. Nowe wyzwania*, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpieczenstwo/954-typologia-bezpieczenstwa-nowe-wyzwania> [dostęp: 05.05.2017].
- Nikitorowicz J. (2016), *Patriotyzm jako wartość w procesie kreowania tożsamości międzykulturowej i transkulturowej*, (w:) Kulikowska K., Olbracht-Prondzyński C. (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Nikitorowicz J. (2013), *Tożsamość – twórczy wysiłek ku patriotyzmowi*, (w:) Nikitorowicz J. (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* Impuls, Kraków.
- Nowak-Jeziorański J. (2003), *O patriotyzmie i nacjonalizmie*, „Gość Niedzielny”, nr 43.
- Ossowski S. (1984), *O ojczyźnie i narodzie*, PWN, Warszawa.
- Prus B. (1905), *Co to jest patriotyzm*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 17.
- Soroka P. (2005), *Polistrategia bezpieczeństwa zewnętrznego Polski. Ujęcie normatywne*, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Warszawa.
- Szczepański J. (1972), *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Zielińska M. (2016), *Patriotyzm jako postawa konstytuująca pokoleniową tożsamość*, (w:) Kulikowska K., Olbracht-Prondzyński C. (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpieczenstwo/954-typologia-bezpieczenstwa-nowe-wyzwania> [dostęp: 12.01.2020].

POLISH CULTURAL IDENTITY IN A PERSPECTIVE OF CULTURAL SAFETY

Summary

The article is about the issue of patriotic attitude in the context of cultural safety among Polish society. In the 21st century, the main threat of globalization is the loss of national identity, which is associated with a sense of building xenophobic attitudes, and a misunderstanding of the concept of patriotism, often identified with nationalism. The aim of the article is to explain patriotism as a positive value, associated with cultural relativism translated into a practical reality.

Key words: cultural safety, identity, patriotism, nation, ethnocentrism.

JEL codes: Z10

Afiliacja: **dr Marta Nowakowska**

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
ul. Czajkowskiego 109
51-147 Wrocław
e-mail: marta.nowakowska@awl.edu.pl